

V. ДОДАТКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ, НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 316. 422.44 : 32.019.51

Г.В. Сігунов

Національний університет "Львівська політехніка"

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС ЯК ДЖЕРЕЛО МІФОТВОРЧОСТІ

© Сігунов Г.В., 2004

Розглядаються деякі функції міфу у сучасному суспільному житті, а також деякі специфічні міфокреативні аспекти науково-технічного прогресу у його зв'язку із масовою свідомістю.

The article's about of the some functions of myth in the modern social life, and some specifical mythocreative aspects of scientific-technical progress in communication with the public opinions.

Якщо погодитись із твердженнями теоретиків «нової хвилі» (технологічної революції) про те, що остання повинна істотно нейтралізувати негативні прояви науково-технічного прогресу, то можна прийти до висновку: питання суперечливої оцінки ролі науки та техніки в житті сучасного суспільства відійшли в минуле. Проте, якщо перейти від теоретичних моделей до реальної картини суспільного життя, то навряд чи такий оптимізм можна вважати достатньою мірою виправданим. З одного боку, сучасне суспільство є дуже різноманітним за станом та рівнем культури, освіти, технічного оснащення, з іншого, – науково-технічний прогрес супроводжується прагненнями деяких людей використати його проти людини, в певних деструктивних цілях. Отже, метою цієї публікації є окреслення деяких особливостей оцінок науково-технічного прогресу у стереотипах масової свідомості.

Існують певні формули, або терміни, які здатні здійснювати гіпнотичний вплив на суспільну свідомість і в певний спосіб формувати стереотипні сприйняття реальних процесів, що відбуваються у суспільстві. Формули, термін, не наповнені для свідомості пересічного індивіда конкретним змістом, і тому не здатні бути адекватно виражені, можуть перетворюватись на міфокреативні.

Поняття "міфокреативність" потребує певних пояснень. Міфокреативність – це здатність певних понять, речень і, особливо, гасел породжувати у свідомості людей ілюзорні, хибні, неадекватні сприйняття реальних явищ

та процесів у світі, у суспільному житті, породжувати саме те, що традиційно ми й називаємо міфом. У цьому випадку міф ми розглядаємо насамперед не як певне символічне уявлення людей про світ, про його походження тощо, а як певну соціальну ціннісну установу, соціальну орієнтацію на рівні суспільної психології, буденної свідомості. Характерною особливістю такого міфу є відсутність усвідомлення змісту певного терміна, умов та меж його застосування [1]. Найпростіший вид такого роду міфу – це гасло (наприклад, "Вся влада Радам" – відразу у масовій свідомості створюється казковий образ ідеального суспільства, де уся влада належить саме Радам, і, відповідно, усі соціальні проблеми вирішуються автоматично, незадоволених просто не може бути, і починається, за словами Святого Письма, – "на землі мир, і у людях задоволення"). Отже, у соціальному житті міф – це не просто соціальна ціннісна установка, а своєрідна примітивізована ідеологема: примітивізована тому, що при створенні міфу акцент, наголос робиться на емоційному, а не на раціональному боці проблеми, яка розглядається (найпростіший приклад – це створення міфу про "рятівника нації" в обличчі конкретних політичних діячів України, причому міфокреативними виступають як раз певні гасла, скажімо "Не словом, а ділом" тощо).

Однак, оскільки у суспільній, масовій свідомості створюються міфи, відразу виникає декілька запитань:

1. Чому масова свідомість так охоче віддається на те, що б у неї створювали міфи?

Відповідаючи на це запитання, ми звернемося до твору У. Джеймса, який ще на початку ХХ ст. писав: "Ми визнаємо лише тих богів, в яких в нас є потреба і чий вимоги підсилюють наші вимоги до себе та один до одного. У цьому випадку можливо використувати критерій здорового глузду, і він покаже нам, наскільки релігійне життя може розглядатись, як вищий вид діяльності людського духу. Якщо вона виявиться придатною для людства, то кожне теологічне вірування, яке здатне викликати релігійне життя, отримає для нас відповідне значення. В протилежному випадку вона втрачає для нас будь-яку ціну. Це загальний закон вимирання усього, що непридатне, і виживання усього, що потрібне для людини, перенесений в сферу релігійних вірувань. І якщо ми звернемо на історію безпристрасний погляд, ми повинні будемо визнати, що в усі часи не було іншого критерію при виникненні або прийнятті будь-якої релігії. Релігії повинні були виправдовувати себе, і вони, безумовно, служили тим чи іншим життєвим потребам, що панували під час їх виникнення. Коли вони занадто пригнічували інші сторони життя, або коли з'являлось нове вірування, яке краще обслуговувало ті самі потреби, значення пануючої релігії падало" [2, с. 250].

Отже, міф виникає тому, що у ньому зацікавлені люди, що є суспільна потреба в тому, щоб виник міф. Коли виникає така потреба? Як правило, у часи суспільних негараздів, потрясінь, перетворень, коли (нагадаємо Е. Дюркгейма) зростає рівень аномії у суспільстві, втрачається впевненість у завтрашньому дні, бажання жити у цьому суспільстві, – але не бажання жити взагалі! Саме тому і виникає суспільна потреба у казках, міфах, у завіреннях, що ось-ось, з хвилини на хвилину прийде рятівник у білому шарфі, і все відразу стане не просто добре, а дуже добре.

2. Для чого потрібен міф? Інакше кажучи, які функції у суспільному житті здійснює міф?

На наш погляд, можна виділити три основні функції міфу у суспільному житті:

А. Міф детермінує соціальну активність різних груп людей, причому ця детермінація може бути позитивною, коли міф побуджує людей на дії, які спрямовані на захист і

зміцнення існуючого соціально-політичного укладу (відомий приклад – це міфічне гасло: "Три роки напруженої праці – і десять тисяч років загального щастя"), або негативною, коли міф стимулює дії, спрямовані на руйнування існуючої системи влади та суспільного життя (прикладами є гасла "В усьому винні євреї або росіяни, або цигани і так далі...") У будь-якому випадку міф відіграє роль постійно діючого збудника масових дій і масового ентузіазму або незадоволення [6, с. 9–10]. При цьому слід відмітити, що міф виступає як духовний вираз так званого "принципу мурашника" – поділ людей на своїх (членів свого мурашника) і чужих (членів іншого мурашника), які автоматично розглядаються як ворожі, негідні істоти. Дуже цікаву роль у цьому відношенні відіграли у ХХ ст. два міфи – міф про радянську загрозу, що штучно розповсюджувався у країнах Заходу, і міф про постійну загрозу з боку капіталістичного оточення, що розповсюджувався у колишньому СРСР засобами пропаганди, масової інформації, кіно, літературою тощо.

Б. Міф виконує сакральну функцію, тобто він освячує певні ідеологічні установи, надає їм характер релігійних догматів, які не підлягають обговоренню або критичному аналізу [3, с. 21–84]. Найтипівіший приклад таких міфів – це міфи, що створюються навколо особистостей харизматичних політичних лідерів – в них можна тільки сліпо вірити, але, в очах їх прихильників, будь-яка спроба їх обговорення є святотатством і заслуговує на негайне покарання.

В. Міф виконує катарсичну функцію, тобто він спрямований на те, щоб викликати у масовій свідомості почуття очищення, полегшення, благодаті. Класичний приклад такого роду міфів зображений у відомому вірші М. Некрасова: "Вот приедет барин – барин нас рассудит, барин сам увидит, что плоха избушка, и велит дать лесу, – думает старушка...". Отже, міф спрямований на те, щоб породжувати надію, надавати утіху, формувати сподівання на краще, причому, як правило, безпідставні.

Щодо похідних міфу, тобто передусім реакцій суспільної, масової свідомості на вплив міфу, ми можемо особливо зупинитись на двох:

1) сугестивна реакція, тобто некритичне сприйняття міфу, при якому він якнайкраще здійснює свою гіпнотичну функцію, найбільш успішно породжує своєрідні містичні переживан-

ня. У. Джеймс писав з цього приводу: "Найпростішим з містичних переживань є схильність бачити у будь-якій звичайній формулі життєвого побуту особливо глибокий смисл... Це почуття надзвичайної глибини, що приховується за смислом почутого нами, може бути викликане не тільки цілими реченнями, але й навіть окремими словами..." [1, 298]. При сугестивній реакції міф набуває дійсно магічної сили, породжуючи сліпу віру в певне гасло, твердження або у надлюдські, надприродні здібності певного харизматичного лідера. Слід мати на увазі, що сугестивна реакція на міф є соціально небезпечною, оскільки великі групи людей, яким притаманна така реакція, дуже легко підштовхнути на агресивні дії проти тих, хто не вірить у цей міф, хто, тим самим, набуває образу ворога;

2) нонконформістська. Це як раз негативне ставлення до міфу, яке може бути пасивним несприйняттям, більш-менш прихованим вільнодумством або активною протидією міфу, яка виявляється у чіткої соціальної позиції дисиденства – ця позиція буває більш або менш небезпечною, залежно від ступеня розвитку і ступеня демократизації суспільства, а також залежно від особливостей національного і регіонального менталітету.

Особливим джерелом міфотворчості у ХХ ст. виявився науково-технічний прогрес. При цьому можна відразу виділити два напрямки, в яких виявляється міфокреативність науково-технічного прогресу [5, розд. II].

А. Формування негативних міфів навколо розвитку науки і техніки. Умовно це можна позначити як "синдром Франкенштейна" (нагадуємо, що з моменту видання твору Мері Шеллі "Франкенштейн" в літературі дуже розповсюдженим став образ творіння, ворожого творцю, причому цей образ зустрічається не тільки в художніх творах, скажімо, у Карела Чапека в п'єсі "R.U.R.", а й у науковій літературі, починаючи з відомої праці Тоффлера "Зіткнення з майбутнім"). Розвиток науки і техніки розглядається як процес, що може мати лише негативні наслідки для людства, що веде до руйнування не тільки сучасної цивілізації, а й самих підвалин життя. Насамперед при цьому згадується розвиток військово-технічної сфери виробництва, тобто вдосконалення зброї масового знищення, реальна загроза появи ядерного

тероризму тощо. По-друге, згадується про екологічну кризову ситуацію, причинами якої оголошуються саме наукові досягнення і техніко-технологічний розвиток. "Синдром Франкенштейна", який ще можна назвати науково-технічним песимізмом, виявляється в тому, що у масовій свідомості формується почуття страху перед науково-технічним прогресом, уявлення про нього, як про щось неконтрольоване, небезпечне за самою своєю природою (найпростіший приклад – після Чорнобиля в українській масовій свідомості сформувався стереотип стійкого несприйняття ядерної енергетики взагалі).

Неважко зрозуміти, що алармістське, екстатичне сприйняття розвитку науки і техніки – це наслідок, насамперед елементарної неосвіченості, яка завжди є благодатним ґрунтом для розповсюдження будь-яких міфів і створення містичних настроїв. Відомо, що, як писав Джеймс, "...істина містичного характеру існує лише для того, хто перебуває в екстазі, і незрозуміла для будь-кого іншого" [2, с. 316].

Взагалі історія свідчить, що нове, як правило, спочатку оцінювалось помилково, негативно. Наполеон, наприклад, не зміг оцінити ані можливостей повітряної розвідки з аеростата, ані корисності пароплава, що йому пропонував Р. Фультон. В Англії власники каналів також спочатку відмовлялись від пароплавів, тому, що вважали, що хвилі, які створюються лопатями гребних коліс, будуть руйнувати стінки каналів. Список цих прикладів можна продовжувати без кінця. Річ у тім, що будь-яка творчість неможлива без заперечення, без порушення сталого порядку; у цьому відношенні варто згадати одну з "Маленьких трагедій" О.С. Пушкіна – ненависть Сальєрі до Моцарта – це не особиста трагедія заздрості, а принципова філософська ненависть. Моцарт порушує порядок світу, тому Сальєрі бачить свій обов'язок в тому, щоб "зупинити" Моцарта.

Б. Формування позитивних міфів навколо науково-технічного прогресу, інакше кажучи, фетишизація, обожнювання науки і техніки. При цьому у масовій свідомості формується уявлення, що науково-технічний прогрес – це панацея від будь-яких соціальних негараздів і проблем, оскільки саме він є підставою для створення певного способу життя та певного

рівня життя. Характерним прикладом такого роду міфів був міф, який розповсюджувався в науковій і публіцистичній літературі в колишньому СРСР, про поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарювання. Не важко помітити, що при цьому науково-технічний розвиток розглядається як чарівна паличка, що науково-технічний розвиток розглядається як визначальний чинник суспільного розвитку, який обумовлює прогрес соціальний, а, отже, чим вищим є науково-технічний розвиток суспільства, тим це суспільство краще.

Спільним як для негативних, так і для позитивних міфів навколо науково-технічного прогресу є той момент, що в обох випадках масова свідомість сприймає науку і техніку як щось не тільки самостійне, а й відокремлене, навіть відчужене від суспільства [4, с. 81–85]. Психологічно це пояснюється тим, що досягнення науки і техніки великими масами людей розглядаються насамперед з точки зору їх споживчої цінності – або як щось корисне (скажімо, персональний комп'ютер або музичний центр), або як щось шкідливе (скажімо, вакуумна бомба). Зрозуміло, що при цьому розвиток науки і техніки може породжувати лише почуття або надії і очікування на всілякі подарунки, або, навпаки, почуття страху, тривоги, неспокою.

Істотною є та обставина, що, як і будь-яке міфокреативне явище, науково-технічний прогрес сприймається не на раціональному, а на емоційному рівні, що, як ми вже вказували, є першочерговою умовою для створення міфу.

Цікавою є детермінація соціальної активності міфами навколо науково-технічного прогресу. Насамперед це виявляється у суспільному інтересі до науково-технічного прогресу і рівні соціальної престижності науки і техніки. Кожного разу, коли знижується фетишизація науки і техніки, зменшуються кількість позитивних міфів навколо науково-технічного прогресу, відповідно зменшуються кількість абітурієнтів на технічні спеціальності у вищих навчальних закладах і зменшується витрати держави на науку. Як правило, втрата інтересу до розвитку науки і техніки спостерігається у суспільствах перехідного типу, де наука перебуває у певному занепаді і де різко зростають роль і значення інших міфів – політичних.

1. *Голосовкер Я.Э. Логика мифа.* – М., 1987. 2. *Джеймс В. Многообразие религиозного опыта.* – М., 1993. 3. *Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада.* – М., 1990. 4. *Ленк Х. Размышления о современной технике.* – М., 1996. 5. *Новая технократическая волна на Западе.* – М., 1986. 6. *Ставицький А.В. Універсальні функції соціально-політичного міфу: Автореф. канд. дис.* – Симферополь, 2003.

З.І. Тіменик,

Національний університет "Львівська політехніка"

РЕЦЕНЗІЯ

на навчальний посібник "С верой, с истиной. Основы христианства: путь к истине"

А.І. Шевченка (Донецьк: ІПШ "Наука і освіта", 2001).

© Тіменик З.І., 2004

Посібник вирізняється глибиною осягнення релігієзнавчої думки у тісному зв'язку з філософією, теологією (про це свідчить, зокрема, матеріал короткого словника термінів).

Другою його особливістю є новизна навчального матеріалу, що виявляється у новому концептуальному підході, коли йдеться про виникнення Всесвіту і сотворення людини. Обґрунтовується гармонійність взаємозв'язків віри і науки – двох Божих дарів, котрі є невід'ємними у земному бутті людини. Шість

днів боготворення докладно висвітлено із супровідним цитуванням біблійних текстів з одночасним трактуванням Божої еволюції всього живого, виходячи із сприйняття Божого світу як унікальної єдності і різноманітності.

За авторським розумінням шестиденне Боготворіння немислиме без обдарування людини не тільки розумом, совістю, волею, почуттям, а й також можливістю удосконалюватись і еволюціонізувати.